

Галина Левченко (Одеса, Україна)

МАТЕРІАЛИ ЩОДО ІСТОРІЇ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК» (1827-1894) У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Справжньою скарбницею у вивченні багатогранної регіоналістики Південної України є матеріали, що зберігаються в фондах Державного архіву Одеської області (ДАОО). Вони допомагають дослідникам вивчати багато питань регіональної історії, в тому числі історію періодики. У своїх працях науковці вже приділяли увагу вивченню матеріалів фондів ДАОО, присвячених в цілому регіональній пресі¹. Ми ж детальніше розглянемо архівні матеріали, що стосуються до однієї з найпопулярніших одеських газет ХІХ ст. - «Одесского Вестника» (ОВ), яка почала виходити 5 січня 1827 року з ініціативи М.С.Воронцова російською і французькою мовами та завдяки сприятливій політиці місцевої влади завоювала широку популярність.

У фондах ДАОО зберігається масив джерел, що містить відомості з історії ОВ. Так, у 15 фондах 56 справах віднайдено матеріали різнопланового характеру. Це фонди: 1 (Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора), 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), 4 (Одеська міська управа), 5 (Управління Тимчасового Одеського генерал-губернатора), 6 (Піклувальний комітет про іноземних поселенців південного краю Росії), 8 (Одеський цензурний комітет), 9 (Окремий цензор по внутрішній цензурі в м. Одесі), 11 (Одеський цензурний комітет), 22 (Товариство сільського господарства південного краю Росії), 42 (Канцелярія попечителя Одеського учбового округу) 44 (Рішельєвський ліцей), 59 (Одеський будівельний комітет), 139 (Архів Тройницьких), 162 (Архів П.О.Зеленого), 274 (Одеський статистичний комітет). Віднайдений матеріал допомагає проаналізувати процес становлення та розвитку ОВ серед регіональної періодики, зрозуміти механізм прийняття рішень владними структурами, а також усвідомити наскільки жорсткий нагляд здійснювався з боку цензури щодо регіональної преси в цілому та ОВ зокрема.

Найбільш цінними для розкриття історії ОВ є документи 1 фонду². За своїм походженням матеріали представлені документами офіційно-ділового характеру, в першу чергу - листування та розпорядження державних установ, що допомагають виявити особливості організації видавничої справи і контролю з боку урядових інституцій. Так як газета довгий час перебувала у віданні канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, то значна кількість матеріалів дозволила розширити уявлення про механізм співпраці владних структур з місцевою адміністрацією в питаннях регіональної періодики. Серед знайдених документів цього фонду особливе місце для дослідження окресленої проблеми посідають циркуляри головного управління цензури, а також дані, які стосувалися питання передачі редагування ОВ О. Тройницькому, а після нього Рішельєвському ліцею.

Важливим джерелом є матеріали 2 фонду³, в якому містяться урядові циркуляри та розпорядження про одеську пресу, справи про видання ОВ, про дотримання цензурних правил тощо. Інтерес представляють матеріали всепідданішого звіту за 1884 рік, в якому міститься інформація про кількість періодичних і не почасових видань, дозволених одеською цензурою в зазначеному році, з вказівкою кількості друкованих аркушів та кількістю екземплярів. Аналіз цих матеріалів дав змогу реконструювати обсяг періодики в Одесі, а також встановити, що за зазначеними показниками ОВ в цей рік поступився газетам «Одесский листок» і «Новоросийский телеграф», з якими йому доводилося конкурувати.

Документи, що зберігаються у 4-6, 8 і 9 фондах мають різнобічний характер. Зокрема, вміщують матеріали щодо передачі ОВ 1861 року для друку до типографії Л. Нітче⁴, про дозвіл істориком В. Яковлеву працювати із справами архіву Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, яким завідував А. Скальковський, щоб у новому науково-літературному журналі «Юг» більше уваги приділяти історії півдня Російської імперії. У цій же справі вміщено список періодичних видань, які виходили в Одесі станом на 1882 рік. Із дев'ятнадцяти видань - п'ять було офіційних. ОВ зазначено третім серед приватних видань після «Новоросийского телеграфа» і «Новоросийского листка объявлений». У рапорті одеського градоначальника П.Косаговського, що перебував на цій посаді в 1882-1885 роках, дається досить ґрунтовний аналіз

одеських видань. Про ОВ дізнаємось, що газета перебувала під редакторством П. Зеленого, який купив право видавати періодичне видання, з яким раніше співпрацював як кореспондент. У рапорті градоначальника, характеризуючи одну з найстаріших газет південного регіону, зазначено, що «газета не користується великим успіхом, хоча й існує вже п'ятдесят чотири роки. Не маючи визначеного напрямку, вона посідає середнє місце між консервативними і ліберальними газетами. Із наявних відомостей видно, що П. Зелений повністю зберіг добромисні переконання і в політичній благонадійності - бездоганний»⁵. Про важливу сторінку історії газети, відокремлення її французької частини 1852 року, дізнаємось із фонду шклувального комітету іноземними поселенцями південного краю Російської імперії⁶.

Зрозуміти процедуру допуску до друку газет цензурою допомагає ознайомлення з документами фонду одеського цензурного комітету⁷. Матеріали з фонду окремого цензора з внутрішньої цензури, які містять відомості про почасові видання, надруковані з дозволу внутрішньої цензури в 1872, 1874, 1886, 1891-1894 роках дають можливість простежити зміни, що відбувалися в розвитку одеської періодики за вказаний проміжок часу. Згідно архівним даним на початку 1870-х років ОВ за кількістю накладів випущених номерів посідав перше місце, але з часом газета поступилася таким періодичним виданням як «Новоросійський телеграф», «Одесский листок» та «Одесские новости». У 1894 році вийшов один номер ОВ, але у відомостях по цензурі це ніяким чином не зазначалося⁸.

Документи останніх років виходу ОВ частково збереглися в матеріалах 9 фонду, які представляють листування місцевої адміністрації з головним управлінням у справах друку і стосуються питань виходу газети 1890 року за редакторства В. Кірхнера, а також про передачу газети М. Арнольду. Із документів стає відомо, що при В. Кірхнері, враховуючи побажання читачів, була розпочата справа щодо покращення загального вигляду ОВ і запропоновано випускати газету для зручності читання у восьми стовпчиках замість семи. Ця розпочата ініціатива була завершена за редактора М. Арнольда⁹.

Важливе місце займають джерела особистісного походження: спогади (мемуари), приватне листування, життєписи, автобіографії, подорожні нотатки тощо. Специфіка цих джерел зумовлена їх походженням, оскільки вони мають відношення до конкретного автора, відображаючи його особисте сприйняття навколишнього світу, явищ і подій. Цінним джерелом є листи до головного редактора ОВ П. Зеленого¹⁰, із яких ми дізнаємося про широке коло людей, із різних куточків не лише українських земель, але й за їх межами, які цікавились публікаціями ОВ і співпрацювали з газетою. Серед них: В. Барвінський, М. Белінський, І. Деркачев, М. Драгоманов, М. Павлик, С. Подолинський, С. Сичевський та інші. Вивчення листів дало можливість зрозуміти ту копійтку праці до якої вдавався П. Зелений, аби покращити становище газети, розширити коло її співробітників, а також популяризувати її не лише на теренах Російської імперії, а й за її межами. Архівні матеріали надають можливість простежити тезу про те, що П. Зелений за період свого редакторства надав газеті вираженого українофільського спрямування, а сам був досить відомим серед небайдужих українців¹¹.

У матеріалах цього ж фонду вміщено документ з умовами видання ОВ губернським секретарем М. Сокальським, затверджений 3 червня 1863 року Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором П. Коцебу. Цей документ свідчить про зміну статусу газети, яка, починаючи з січня 1864 року протягом п'яти років, мала виходити щоденно та передавалась на умовах приватного видання під редакторство М. Сокальського. В 15 пунктах чітко прописувались умови видання, співпраці з місцевою адміністрацією, передплати, цензурування, основні відділи газети, періодичність, зовнішній вигляд, обставини заміни редактора, можливість вибору типографії тощо¹².

Для кращого розуміння ролі одного з редакторів О. Тройницького в історії ОВ, який довше інших видавав газету, важливим було ознайомлення із його формулярним списком, який висвітлює процес кар'єрного зростання від наглядача за вихованцями до ад'юнкта фізико-математичних наук Рішельєвського ліцею¹³, а в подальшому від цензора, вдосконалюючи досвід редагуванням провінційної газети, до товариша міністра внутрішніх справ¹⁴.

В одному із фондів ДАОО виявлено формулярний список ще одного з редакторів ОВ - П. Сокальського, який йому було видано Імператорським товариством сільського господарства Південної Російської імперії при затвердженні на посаду редактора ОВ¹⁵. Із матеріалів ми

дізнаємось, що П. Сокальський мав досвід редакторської діяльності. Він, будучи секретарем зазначеного товариства, також був на посаді редактора «Записок», які видавало товариство.

Виявлені архівні матеріали у фондах особового походження, а це переважно епістолярні та мемуарні джерела, висвітлюють роль газети, журнальної історіографії у становленні та розвитку авторської концепції історії. Матеріали, почерпнуті у фондах урядових установ та навчальних закладів демонструють умови, в яких доводилося розвиватися журнальній справі, а також мотиваційну канву поведінкової психології вченого-чиновника в той чи інший період і конкретний момент його професійної і громадської діяльності. Переважна більшість архівних матеріалів належать до джерел колективного походження. В основному це діловодні документи вищих органів влади й управління, які визначають зміст і напрями державної політики. Серед архівної частини цих матеріалів на першому місці справи органів друку, листування про дозвіл або ж заборону видань, а також завідомо відхилені проекти та програми газети. Висловлювання сучасників щодо діяльності ОВ досить критичні, іноді й гострі, але разом з тим автори подавали цінний матеріал про газету й про її керівників і співробітників, які несуть значну документальну фактологічну й аналітичну інформацію для відтворення більш об'єктивної картини тих днів. Введення в науковий обіг таких відомостей надає можливість ліквідувати виявлені лакуни в історії ОВ і дати більш повну картину його існування. Особисті справи та досє літературів і вчених, що включають послужні й формулярні списки, документи про відрядження учених по Російській імперії та за кордон з науковими цілями. Ці матеріали надають можливість визначити ставлення конкретного вченого до видавничої та журналістської роботи, уточнити коло його спілкування з вітчизняними та зарубіжними істориками і таким чином, встановити його роль в науці та науковому соціумі свого часу.

Матеріали деяких фондів стосуються дозволу редактору ОВ публікувати матеріали про військові дії під час Кримської війни¹⁶. Завдяки цьому кількість передплатників газети в роки війни була значно більшою ніж в попередні та наступні роки, так як матеріали, які вміщувала редакція в газеті стосувалися військових дій в Криму, були актуальні, а на шпальтах ОВ оприлюднювалися раніше ніж в столичних виданнях. На основі отриманої інформації із архівних матеріалів ДАОО маємо змогу проаналізувати політику влади щодо періодичних видань, особливості розвитку регіональної періодики Російської імперії XIX ст.

Загалом матеріали ДАОО служать важливим джерелом у вивченні зародження газетної справи на півдні Російської імперії, дають можливість простежити роль і значення постатей редакторів у процесі покращання однієї із найстаріших газет південного регіону, виражено оцінити складні й суперечливі процеси становлення і розвитку періодичної преси в XIX ст., яка є важливим різноплановим історичним джерелом для сучасних та майбутніх дослідників.

¹ Гребцова І.С. Материали по истории региональной периодической печати первой половины XIX в. в фондах ДАОО / Архив. Документ. Історія. Сучасність / Праці ДАОО. -Т. IV. - Одеса, 2001. - С. 105-109.

² ДАОО. - Ф. 1. - Оп. 149. - Спр. 62; Оп. 173. - Спр. 20, 32, 35; Оп. 174. - Спр. 3, 36; Оп. 190.- Спр. 57, 86; Оп. 191. - Спр. 17, 37; Оп. 195. - Спр. 840; Оп. 200. - Спр. 73; Оп. 203. - Спр. 69.

³ ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 1. - Спр. 125, 357, 662; Оп. 2. - Спр. 205, 347, 976, 1490, 2498, 2558; Оп. 3. - Спр. 1313.

⁴ ДАОО. - Ф. 4. - Оп. 36. - Спр. 791.

⁵ ДАОО. - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 663.

⁶ ДАОО. - Ф. 6. - Оп. 3. - Спр. 14625.

⁷ ДАОО. - Ф. 8. - Оп. 1. - Спр. 2, 17.

⁸ ДАОО. - Ф. 9. - Оп. 1. - Спр. 29, 49, 92, 119.

⁹ ДАОО. - Ф. 9. - Оп. 1. - Спр. 122.

¹⁰ ДАОО. - Ф. 162. - Оп. 1. - Спр. 1, 4-6, 16.

¹¹ ДАОО. - Ф. 162. - Оп. 1. - Спр. 4-6.

¹² ДАОО. - Ф. 162. - Оп. 1. - Спр. 4-6.

¹³ ДАОО. - Ф. 44. - Оп. 1. - Спр. 1-2.

¹⁴ ДАОО. - Ф. 139. - Оп. 1. - Спр. 28.

¹⁵ ДАОО. - Ф. 22. - Оп. 1. - Спр. 215, 229-а.

¹⁶ Левченко Г.С. Вплив Кримської війни (1853-1856 рр.) на періодику півдня України (за матеріалами газети «Одесский вестник») // Проблемы славяноведения. - Вып. 9. - Брянск, 2007. - С. 32-38.